

◆◆◆ MOLNÁR ANTAL

Missziók az öreg kontinensen: a Propaganda Fide Kongregáció és Európa a 17–18. században*

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány az Apostoli Szentszék missziós főhatósága, a Propaganda Fide Kongregáció (teljes nevén: Sacra Congregatio de Propaganda Fide, 1967-től Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli, 2022-től Dicastero per l’Evangelizzazione) alapításának 400. évfordulójára rendezett nagyszabású konferencián tartott előadás szerkesztett, magyar nyelvű változata.¹ Az előadásban, majd az ez alapján készült tanulmányban igen tág problematika áttekintését kíséreltem meg, ami első közelítésre akár reménytelen vállalkozásnak is tűnhet a téma összetettsége miatt.² A Propaganda Fide Kongregáció és misszionáriusainak működéséről nagyszámú, a kongregáció majdnem teljes épségben megmaradt levéltárát bőségesen kiaknázó tanulmány és könyv született. Ezek az írások azonban szinte kivétel nélkül az egyes országok vagy népek közötti missziós munka részleteit tárgyalják, és a legkritikább esetben hasonlítják össze a kongregáció stratégiáját és akcióját a különböző országokban vagy az eltérő vallású népek között. Ennek köszönhetően nagyon sok regionális mélyfúrás áll rendelkezésünkre Európából is, amelyek viszont sokszor nem épültek még be az adott terület mainstream egyháztörténet-írásába sem, és lényegében kívül maradtak az elméleti alapokon megfogalmazott nagy európai egyháztörténeti szintéziseken.³ Ennek

* A tanulmány elkészítését az NKFIH K-129236 azonosító számú, „Kereszténység és Iszlám. Keresztes háború és együttélés válaszü tán a 16–17. században” című kutatási projektje támogatta.

¹ Az olasz nyelvű változat: MOLNÁR, Antal, *Terrae missionis nel Vecchio Continente. La Sacra Congregazione de Propaganda Fide e l’Europa tra il ‘600 e l’800*, in *Unites in mundum universum. IV Centenario dell’istituzione della Congregazione di Propaganda Fide 1622–2022* (ed. Bernard Ardura – Leonardo Sileo – Flavio Belluomini; Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 2023) 153–165.

² A tanulmány általános és összefoglaló jellege miatt az alábbiakban nem törekedtem az egyébként igen bőséges bibliográfia idézésére a lábjegyzetekben, és csak a legszükségesebb, tájékoztató jellegű irodalomra hivatkoztam.

³ A szentszéki diplomácia szerepére az európai katolicizmus formálódására alapvető: VISCEGLIA,

elsődleges oka sokszor az a tény, hogy a keresztény Európa egyháztörténetének vizsgálata során a nemzeti egyházak és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatokat a kutatók leginkább a diplomáciai források alapján rekonstruálják, és teljesen figyelmen kívül hagyják a katolikus konfesszionalizáció missziós aspektusát. Ugyanakkor nagyon tanulságos eredményekkel járhat, ha a 17–18. századi európai egyháztörténetet, a felekezetek megszilárdulásának időszakát a pápaság missziós politikájával és intézményrendszerével összefüggésben vizsgáljuk.⁴

Ez a szempont annál is inkább indokolható, mivel a legújabb kutatások szerint a Szentszék sok évtizedes útkeresése egy missziós központ létrehozására végül azért végződhetett 1622-ben a Propaganda Fide Kongregáció meg-alapításával, mert a harmincéves háború győzelmeinek hatására a pápaság határozott központi irányítással kívánta megkezdeni a protestáns német területek rekatolizációját. Másképp fogalmazva, minden jel szerint elsősorban nem a tengerentúli területek missziós szükségletei, hanem az európai katonai és politikai helyzet változása járult hozzá az új római kongregáció születéséhez.⁵ Ugyancsak ezt az európai súlypontot támasztja alá a Propaganda Fide Kongregáció levéltári anyagának földrajzi megoszlása. 1622 és 1668 között az intézmény általános ülésein (congregazioni generali) tárgyalt iratok 417 kötetének háromnegyede, több mint 300 kötet vonatkozik az európai missziókra, vagyis az intézmény első majd félszázadának működésében az európai túlsúly elvitathatatlan.⁶ Végül hasonló következtetésre jutunk,

Maria Antonietta, *The International Policy of the Papacy: Critical Approaches to the Concepts of Universalism and Italianità, Peace and War*, in *Papato e politica internazionale nella prima età moderna* (I libri di Viella 153) (ed. Uő; Roma, Viella, 2013) 17–62. A missziós szempont szerepét hangsúlyozza a római katolicizmus Európából való kisugárzásában és világvallássá válásában: DITCHFIELD, Simon, *Decentering the Catholic Reformation Papacy and Peoples in the Early Modern World*, in *Archiv für Reformationsgeschichte* (2010) 186–208. Európa és a világhatolizmus viszonyára a propaganda Fide Kongregáció perspektívájából lásd: PIZZORUSSO, Giovanni, *Le Monde et / ou l'Europe : la Congrégation de Propaganda Fide et la politique missionnaire du Saint-Siège (XVIIe siècle)*, in *Institut d'Histoire de la Réformation. Bulletin Annuel* (2013–2014) 29–48.

⁴ Ezzel kapcsolatosan alapvető jelentőségűek Giovanni Pizzorusso kötetei: PIZZORUSSO, Giovanni, *Governare le missioni, conoscere il mondo nel XVII secolo. La Congregazione pontificia di Propaganda Fide* (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 6) (Viterbo, Sette Città, 2018); Uő, *Propaganda Fide I: La congregazione pontificia e la giurisdizione sulle missioni* (Temi e Testi 209) (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2022).

⁵ SASTRE SANTOS, Eutimio, *La victoria de la Montaña Blanca, 8 noviembre 1620. La causa de la fundación de la S.C. de Propaganda Fide, 6 enero 1622*, in *Revista Española de Derecho Canónico* (2022) 251–323.

⁶ A későbbi időszakból ilyen statisztikát nem (vagy csak jóval nehezebben) tudunk összeállítani, mivel az iratok rendezési elve 1669 után a kronológia lett. KOWALSKI, Nikolas – METZLER, Josef, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»* (Studia Urbaniana 18) (Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 1983) 27–39.

ha végiglapozzuk a kongregáció első titkárának, az intézmény történetében kulcsszerepet játszó Francesco Ingolinak 1631-ben összeállított nagy művét a világmissziók helyzetéről. Bár a szerző Ázsiáról ír a legtöbbet, közvetlenül utána az európai missziók következnek, bőven megelőzve az Afrikára vagy Amerikára szánt terjedelmet.⁷

EURÓPAI KIHÍVÁSOK A KORA ÚJKORBAN

A Propaganda Fide Kongregációnak alapításától kezdve három alapfeladata volt, amelyeket összefoglalóan misszióknak nevezünk: a pogányok térítése, a protestánsok és a keleti keresztények visszavezetése a katolikus egyházba és a más vallásúak között élő katolikusok lelkipásztori ellátásának megszervezése.⁸ Ezek közül a két utolsó elsősorban Európához kötődött. Mindez nem jelentett kevesebbet, mint hogy a Propaganda Fide Kongregáció az öreg kontinensen is kifejezetten aktív, eltérő mértékben és intenzitással ugyan, de szinte minden országra kiterjedő tevékenységet folytatott. Ennek világos bizonyítéka, hogy a missziós területeknek a bíborosok és nunciaturák közötti felosztása során a tizenhárom tartományból nyolc Európában volt, tehát az öreg kontinens erősebben állt az új intézmény célkeresztjében, mint a klaszikus ázsiai és tengerentúli missziók.⁹

A kongregáció európai működésének értékeléséhez két alapfeltételt kell vizsgálnunk: egyrészt az intézmény különleges státuszát és szempontjait a Római Kúrián belül, másrészt pedig Európa sajátos vallási helyzetét, azt a rendkívüli vallási megosztottságot, amely az öreg kontinenst a legösszetettebb missziós munkatérre tette.

A Propaganda Fide Kongregáció megalapításának jelentősége abban állt, hogy – a pápaság missziós küldetésének visszaszerzésén túl – segítette a ka-

⁷ INGOLI, Francesco, *Relazione delle Quattro Parti del Mondo* (ed. Fabio Tosi; Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 1999).

⁸ METZLER, Josef, *Foundation of the Congregation "de Propaganda Fide" by Gregory XV, in Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972 I–III* (ed. Uő; Rom – Freiburg – Wien, Herder, 1971–1975) I/2, 79–111.

⁹ Lényegében ennél is Európa-centrikusabb a helyzet, hiszen az öt Európán kívüli provinciát is európai országokhoz rendelték. Önálló földrajzi makrorégióként kezelték Itáliát a hozzá tartozó szigetekkel, Franciaországot; a német tartományokat két részre osztották, és hozzá számították az osztrák, a magyar és a román országokat is; önállóan szerepel Svájc és a köztes területek (pl. Burgundia és Elzász), Lengyelország és Kelet-Európa (elsősorban Oroszország), illetve két nagyobb részre osztva a Balkán-félsziget, amelyhez osztották a Fekete-tenger térségét, Kis-Ázsiát és egész Anatóliát. Európán kívüli nagyrégiók továbbá Spanyolország és gyarmatai, Portugália és gyarmatai, Ázsia és (elsősorban Észak-)Afrika. *Appendice III. Documenti, in Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* III/2, 660–661.

tolikus egyház lelkipásztori feladatainak ellátását. Emellett erősítette a Trienti Zsinat által definiált episzkopális egyházmodellt a centralizációra épülő római-kuriális reformkoncepcióval szemben.¹⁰ Ezt az állítást egy nagyon világos példával illusztrálhatjuk. 1622 előtt a missziókkal jelentős részben a Congregazione del Sant’Uffizio, vagyis a Római Inkvizíció, a szentszéki központosítás legerősebb intézménye foglalkozott, teljesen eltérő alapelvek mentén, mint 1622 után a Propaganda Fide Kongregáció.¹¹ Másrészt nagyon fontos körülmény, hogy a Propaganda Fide Kongregáció, szinte egyedülként a római kongregációk közül, hangsúlyosan a világegyházra kiterjedő egyetemes joghatósággal működött.¹² Antonio Menniti Ippolito meggyőző vizsgálataiból tudjuk, hogy a római kongregációk tényleges működési köre a 17. században nagyrészt Itáliára korlátozódott, az Alpokon túli országokkal keveset vagy egyáltalán nem foglalkoztak, azok megmaradtak a nunciatúrák és az Államtitkárság – főként politikai szempontokat érvényesítő – felügyelete alatt.¹³ A Propaganda Fide Kongregáció alapítása és univerzalitás-igénye ebben hozott gyökeres változást. A pápaság a missziók révén kapcsolódott be a 17–18. századi európai felekezetszervezésbe, ennek köszönhetően az európai katolicizmus összetett arculata határozott missziós karaktert is kapott. Végül a 17. században Európa az egész világ missziós központja lett, hiszen a nunciatúrák, illetve a nagy európai kikötőkben és kereskedelmi központokban működő ágensek kulcsszerepet játszottak a missziók működtetésében.¹⁴

A másik fontos kiindulópontot az európai kontinens egyedülálló vallási megosztottsága jelentette a 17–18. században. A nyugati kereszténység szét-

¹⁰ Ezekről az ekkleziológiai modellekről lásd: O’MALLEY, John W., *Trent and All That. Renaming Catholicism in the Early Modern Era* (Cambridge MA, Harvard University Press, 2000).

¹¹ PIZZORUSSO, Giovanni, *Le fonti del Sant’Uffizio per la storia delle missioni e dei rapporti con Propaganda Fide*, in *A dieci anni dall’apertura dell’Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede: storia e archivi dell’inquisizione. Convegno, Roma, 21–23 febbraio 2008* (Atti dei convegni lincei 260) (Roma, Scienze e Lettere, 2011) 393–423; MOLNÁR, Antal, *Il Sant’Uffizio e le missioni balcaniche prima della fondazione della Congregazione de Propaganda Fide (1622)*, in *Ad ultimos usque terrarum terminos in fide propaganda. Roma fra promozione e difesa della fede in età moderna* (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 6) (ed. Massimiliano Ghilardi et al.; Viterbo, Sette Città, 2014) 255–278.

¹² REUTER, Amandus, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis ‘de Propaganda Fide’ noviter constitutae seu de indole eiusdem propria*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/1, 112–145.

¹³ MENNITI IPPOLITO, Antonio, *1664. Un anno della Chiesa universale. Saggio sull’italianità del papato in età moderna* (I libri di Viella 119) (Roma, Viella, 2011).

¹⁴ A Propaganda Fide Kongregáció ágenseiről lásd: MOLNÁR, Antal, *Baluardi mediterranei del cattolicesimo sul confine d’Europa: Ragusa e Cattaro tra missioni romane, politica veneziana e realtà balcaniche*, in *Papato e politica internazionale...* 363–372; Uő, *A Forgotten Bridgehead between Roma, Venice, and the Ottoman Empire: Cattaro and the Balkan Missions in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in *Hungarian Historical Review* (2014) 494–528; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 62–74.

szakadása, az ortodox világ expanziója és az oszmán hódítás nagyon különböző felekezeti struktúrájú és államvallású országokat eredményezett. Európa nyugati felében klasszikus felekezeti államok jöttek létre: délen katolikus, északon pedig protestáns monokonfesszionális országok, míg a középső és keleti területeken bikonfesszionális, illetve egyes esetekben (például Magyarországon) tartósan multikonfesszionális államalakulatok.¹⁵ A kongregációnak a déli katolikus országokkal csak kivételes esetekben (pl. az itáliai ortodox, majd unitus görög és albán [italo-greci, italo-albanesi] szórványok ellátása miatt) volt dolga,¹⁶ míg a bikonfesszionális és multikonfesszionális területekkel intenzíven foglalkozott. Európa keleti felén az ortodox szláv tömegek különböző államvallású országokban éltek: a magyar és lengyel katolikus uralkodók alatt, illetve az orosz ortodox cárok és a muszlim államvallású oszmán szultánok birodalmaiban. A kontinens délkeleti felén az Oszmán Birodalom terjeszkedett a 15. századtól, amelynek valláspolitikája, a muszlim államokra jellemző zimma rendszer egészen sajátos vallási sokszínűséget eredményezett, és az ortodox tömegek mellett a katolikusok, sőt a különböző protestáns felekezetek is kiépíthették saját intézményeiket.¹⁷ Az új kongregáció tudatosan nézett szembe ezzel a sokszínűséggel, és nem mondott le egyetlen területről sem. Mindez viszont nagyon különböző feladatokat, kihívásokat és lehetőségeket jelentett számára, olyan hatalmas munkateret és feladattömeget, amely precedens nélküli az egyház történetében, és amelyhez ekkor még a megfelelő információk sem álltak rendelkezésére. Emiatt a kongregáció működésének első évei valóságos európai információs forradalmat hoztak: a nunciások, majd a főpapok hálózatának segítségével, ezt követően apostoli vizitátorok küldésével egész Európából hatalmas mennyiségű tudósítást gyűjtöttek össze a missziós munka megkezdéséhez.¹⁸

¹⁵ Ezekre az európai regionális modellekre lásd az egyetemes kereszténység történetének legújabb, reprezentatív összefoglalását, amely több világnyelven is napvilágot látott. Az eredeti francia változatot idézem: *Histoire du Christianisme des origines à nos jours VIII: Le temps des confessions (1530–1620/30)* (ed. Jean-Marie Mayeur et al.; Paris, Desclée, 1992) 353–663. A közép-európai kontextusra hasznos áttekintés: BÉRENGER, Jean, *Tolérance ou paix de religion en Europe centrale (1415–1792)* (Paris, Honorée Champion, 2000).

¹⁶ CHIOCCETTA, Pietro, *La S. Congregazione e gli Italo-Greci in Italia*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 3–25.

¹⁷ BRÜNING, Alfons, *Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569–1649)* (Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2008); MOLNÁR, Antal, *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I) (Rome – Budapest, Accademia d’Ungheria – METEM, 2007) 17–105; DIPRATU, Radu, *Regulating Non-Muslim Communities in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. Catholics and Capitulations* (London – New York, Routledge, 2022).

¹⁸ HEYBERGER, Bernard, ‘Pro nunc nihil respondendum’. *Recherche d’information et prise de décision à la Propagande : L’exemple du Levant (XVIIIe siècle)*, in *Mélanges de l’École Française de Rome. Italie et Méditerranée* (1997) 2/539–554.

A KONGREGÁCIÓ SAJÁTOS FELADATAI

Melyek azok a sajátos problémák és feladatok, amelyekkel a kongregáció működésének első kétszáz évében Európában szembesült, és milyen stratégiákkal próbálta ezeket megoldani? Mindenekelőtt szükséges hangsúlyozni, hogy a kongregáció igénye az univerzális joghatóságra sehol nem okozott annyi hatásköri sűrűlődséget, mint Európában. A valamennyi misszióban meglévő tipikus joghatósági feszültségek (mint például a jezsuiták függetlensége, a szerzetesrendek közötti rivalizálás vagy a szerzetesi és világi papság közötti konfliktusok) az öreg kontinensen a már régóta működő és az újonnan megjelenő intézmények összecsapása miatt sokkal erősebben voltak jelen, mint más missziókban. Emellett a rendes és a missziós hierarchia (*terrae Apostolicae Sedis – terrae Missionis*) egymás mellett élése és számos ütközése szintén sok konfliktust produkált.¹⁹

A legismertebb ilyen jellegű joghatósági feszültséget nem Európában, hanem a tengerentúli missziókban regisztrálhatjuk. A spanyol és portugál koronák egy évszázada folytattak missziós tevékenységet gyarmataikon a pápák megbízásából, és ehhez nagyon széles privilégiumokat nyertek el a Szentszéktől. A spanyol és portugál Patronato Regio intézménye tehát a Propaganda Fide Kongregáció és az európai hatalmak közötti kapcsolatok egyik nagyon fontos részét képezte. A két ibériai országban számos missziós kezdeményezés született, amelyek hatottak a kongregáció működésére, és a római missziós központ is igyekezett együttműködni a koronák missziós intézményeivel. Ennek jele többek között, hogy a kongregáció két missziós központot kívánt felállítani Madridban és Lisszabonban.²⁰

A különböző vallású államok eltérő módon viszonyultak a területükön folytatott missziós munkához, ami nagyon sokirányú és kifinomult adaptációt kívánt. A katolikus országok esetében az államegyházi struktúrák jelentették a legnagyobb akadályt, a nem katolikus területeken pedig az államvalásnak és a politikai hatalomnak a katolikus kisebbséghez és a Szentszékhez való viszonya határozta meg a mozgásteret. Ez utóbbiakban a térítés minden

¹⁹ Számos ilyen konfliktusról számol be a kongregáció 17. századi működését bemutató két alapvető tanulmány: METZLER, Josef, *Orientation, programme et premières décisions (1622–1649)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/1, 146–196; UŐ, *Die Kongregation in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in uo. 244–305. A kongregáció és a szerzetesrendek konfliktusaira lásd: PIZZORUSSO, Giovanni, *La Congregazione de Propaganda Fide e gli ordini religiosi: conflittualità nel mondo delle missioni del XVII secolo*, in *Cheiron* (2005) 43–44/197–240.

²⁰ TING PONG LEE, Ignacio, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/1, 353–438; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 106–114.

esetben tilos volt, a katolikus kisebbségek lelki gondozására különböző mértékben volt lehetőség.

A kongregáció pragmatizmusát jól jellemzi, hogy minden olyan területen, ahol a katolikus uralkodók uralma alatt rendes egyházi hierarchia működött, elfogadta ennek elsődleges joghatóságát, és minden eszközzel együttműködésre szorította misszionáriusait. Erre jó példát nyújtanak a német és francia egyházmegyék. A német püspökök kifejezetten örömmel és lelkesen fogadták a Propaganda Fide Kongregáció alapítását, hiszen az új intézmény számos tekintetben komoly segítséget nyújtott a lelkipásztori ellátás megszervezésében, az egyházi javak visszaszerzésében, egyházmegyék újjászervezésében, monostorok és szemináriumok (újjá)alapításában és működtetésében.²¹ A Habsburg Monarchia osztrák és cseh területein szintén nagyon jelentős szerepet játszottak a kongregáció által küldött olasz misszionáriusok a II. Ferdinánd császár által elindított rekatolizáció megvalósításában.²² Franciaországban a püspöki kar a gallikán tradíciók ellenére kitűnően együttműködött a kongregációval, még egy önálló Propaganda Kongregáció alapításának ötlete is felmerült a franciaországi hittérítés számára.²³ Ez a pozitív fogadtatás nagyban hozzájárult a franciaországi missziós ébredéshez és számos nagy sikerrel működő missziós intézmény megalapításához.²⁴ A kongregáció a püspöki joghatóság iránti kiemelt tisztelettel is bizonyította, hogy a római kúrián belül sokkal inkább a trienti–episzkopális egyházmodell képviselője, és nem az erős római kuriális centralizációé, és ezzel részben hozzá is járult a német episzkopalizmus kialakulásához.²⁵ Ezt a szemléletét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a helyi egyházi intézmények megerősödése után kivonta misszionáriusait az adott országokból, így például a 18. században kivonult

²¹ A német katolikus egyház és a Propaganda Fide Kongregáció közötti kapcsolatok dokumentációja az első negyedszázadra vonatkozóan nyomtatásban is megjelent: TÜCHLE, Hermann, *Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1622–1649* (Paderborn, Bonifacius Verlag, 1962).

²² A téma legalaposabb feldolgozása: CATALANO, Alessandro, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la controriforma in Europa Centrale (1620–1667)* (Temi e testi 55) (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2005).

²³ JACQUELINE, Bernard, *Missions en France*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 111–148.

²⁴ A francia „missziós ébredésről” (éveil missionnaire) máig alapvető, programadó monográfia: DE VAUMAS, Guillaume, *L'éveil missionnaire de la France au XVIIe siècle* (Paris, Bloud & Gay, 1959). Egy újabb, a korábbi eredményeket is összefoglaló tanulmány: DOMPNIER, Bernard, *La France du premier XVIIe siècle et les frontières de la mission*, in *Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée* (1997) 2/621–652.

²⁵ TÜCHLE, Hermann, *Im Spannungsfeld des lutherischen Christentums (Böhmen, Deutschland und Skandinavien)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 26–63; Uő, *Mitarbeiter und Probleme in Deutschland und in Skandinavien*, in uo. II, 647–680.

Közép-Európából, Piemont és Savoya rekatolizált területeiről, illetve a nantes-i ediktum visszavonása (1685) után Franciaországból.²⁶

A kongregáció az uralkodók által kinevezett püspökökkel elsősorban olyan területeken került konfliktusba, ahol a főpásztorok különböző akadályok miatt nem tudtak rezideálni, és így feladatukat sem tudták ellátni. Magyarország oszmán uralom alá került egyházmegyéiben és az Erdélyi Fejedelemségben, illetve a Moldvai Vajdaságban, amely a lengyel episzkopátushoz tartozó bákói püspök joghatósága alatt állt, a püspökök nem tudtak székhelyükre menni. Ezekben az esetekben a kongregáció ugyanazon elvek alapján járt el, mint a portugál gyarmatbirodalom esetében tette. Csak a ténylegesen az uralkodó fennhatósága alatt álló területeken ismerte el a királyok püspökkinevezési jogát, az elveszített gyarmatokon vagy soha meg nem szerzett területeken ettől mereven elzárkózott, és a missziós hierarchia (apostoli vikáriusok vagy apostoli prefektusok) irányítására bízta a székhelyüktől távol levő püspökök egyházmegyéinek irányítását.²⁷

Egészen más feltételek között működtek a missziók az északi protestáns országokban. Az erősen monokonfesszionális államegyháziságú Angliában, Hollandiában, Dániában és Svédországban a katolikus kisebbségek ellátása is nehézségekbe ütközött, olykor teljesen lehetetlen volt. A politikai üldözés miatt a kongregáció sajátos megoldásokhoz folyamodott. A missziós hierarchia intézményrendszerének kifejlesztése is (a tengerentúli missziók mellett) ezekhez az országokhoz, elsősorban Hollandiához kötődik, ahol az apostoli vikáriusok intézményét már a 16. század végétől bevezették. Ezt az új típusú hierarchiát vette át 1622 után a Propaganda Fide Kongregáció.²⁸ Különleges volt Írország helyzete, hiszen egy katolikus ország élt protestáns uralkodó alatt, ami miatt egyrészt a hierarchia nagyon hiányos és változatos jellegű volt (a kisszámú megyéspüspök mellett különböző típusú vikáriusok), másrészt a rendes egyházszervezet mellett számos szerzetes misszionárius működött, akik széles körű felhatalmazásaik miatt állandó

²⁶ HAYOZ, Jean-Paul, *L'intérêt de la Congrégation pour la Suisse, la Savoie et le Piémont*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* II, 577–591; JACQUELINE, Bernard, *L'Église en France et la S. C. "de Propaganda Fide"*, in uo. 592–603.

²⁷ MOLNÁR, Antal, *Katholische Jurisdiktion im Grenzgebiet des Osmanischen Reiches. Das Beispiel Ungarn*, in *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis 18. Jahrhundert* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 44) (ed. Norbert Spannenberger – Szabolcs Varga; Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2014) 181–196; BARBU, Violeta, *Fegeszűz der Missionare. Gegenreformation in den Donaufürstentümern* (Wien – Hamburg, New Academic Press, 2020) 45–151.

²⁸ BOUDENS, Robrecht, *Présence de la Congrégation dans l'histoire religieuse des Provinces-Unies des Pays-Bas*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 93–110.

konfliktusba kerültek a helyi ordináriusokkal.²⁹ Az ortodox államvallású Oroszország egészen különleges módon viszonyult a katolikus missziókhöz. A kizárólag idegenekből álló katolikus szórványok ellátása elé a cárok nem gördítettek akadályt, sőt az ortodox állam a 18. században már erősen beavatkozott a katolikus egyházszerkezet életébe, elsősorban püspökök cári kinevezésével. Az ortodox lakosság térítése azonban nagyon súlyos büntetés terhe alatt tilos volt.³⁰ Hasonló volt az helyzet az Oszmán Birodalomban, ahol a katolikus lakosság, nagyrészt szórványok ellátása általában nem ütközött nehézségekbe, az ortodoxok uniója viszont szinte teljesen sikertelen volt, a muszlimok térítése pedig szóba sem kerülhetett. A missziók munkáját a Balkánon leginkább a pápaság törökellenes szerepvállalása miatti feszültségek akadályozták.³¹

A KONGREGÁCIÓ EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI KATOLIKUS KONFESSZIONALIZÁCIÓ TERÉN

Az utolsó kérdés, amelyre választ keresünk: milyen szerepet játszott a Propaganda Fide Kongregáció a kora újkori katolikus konfesszionalizációban Európában? Milyen sikereket és kudarokat könyvelhetett el működésének első kétszáz évében? A kongregáció alapítása utáni hármas célkitűzésből Európában leginkább a más vallású közegben vagy állam uralma alatt élő katolikusok vallási identitásának megőrzése, lelkipásztori ellátásuk folyamatos biztosítása valósult meg. A térítések terén elsősorban a katolikus uralom alatt élő protestánsok esetében értek el eredményeket. A vallási expanzió egészen sajátos formáját jelentették a keleti keresztény közösségek irányába kifejtett uniós mozgalmak. A kongregáció által kezdeményezett kísérletek a Balkánon a szerbek, albánok és görögök között általában kudarcra végződtek, a rutének és a románok sikeres uniói mögött a Lengyel Királyságban vagy Magyarországon mindig az államhatalom és az általa támogatott katolikus egyház állt.³² A katolikus közösségek lelkipásztori

²⁹ Ó HANNRACHÁIN, Tadhg, *Catholic Europe 1592–1648. Centre and Peripheries* (Oxford, Oxford University Press, 2015) 43–59.

³⁰ OLŠR, Josef, *La Congregazione e di Paesi assegnati al Nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 201–225; METZLER, Josef, *Katholiken des lateinischen Ritus im Reich der Zaren*, in uo. II, 801–812.

³¹ MOLNÁR, Antal, *The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI (1676–1689): from Apogee to Ruin*, in Uő, *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality* (Interadria. Culture dell'Adriatico 22) (Roma, Viella, 2019) 169–182.

³² MOLNÁR, Antal, *The Serbian Orthodox Church and the Attempts at Union with Rome in the 17th Century*, in Uő, *Confessionalization on the Frontier...* 157–167; TATARENKO, Laurent, *Une*

ellátásának megszervezésében a megfelelően képzett papság biztosítása, a Trienti Zsinat által meghatározott egyházfegyelem betartatása, illetve a katolikus közösségek konfesszionális elkülönülésének biztosítása jelentette a legfontosabb feladatot. Míg a papképzés terén a pápai kollégiumok, illetve a kongregáció által alapított kollégiumok (Collegio Urbano, a loretói és fermói Illír Kollégiumok) legalább részben biztosítani tudták a misszionárius-utánpótlást, addig a kongregációnak a másik két területen már súlyos nehézségekkel kellett szembenéznie.³³ A nem katolikus országokban a világi hatalom támogatásának hiányában, a szankcionálás lehetősége nélkül sokszor az igen súlyos fegyelmi visszaéléseket sem sikerült megszüntetni. Ugyancsak a fegyelmi kérdésekhez kapcsolódnak azok a felekezeti határsértések, amelyek a bikonfesszionális vagy multikonfesszionális környezetben gyakoriak voltak, és sokszor a katolikus közösségeknek a protestáns vagy ortodox konfesszionalizációhoz való simulását eredményezték. A *communicatio in sacris* a katolikusok és az ortodoxok között, a protestánsokkal kötött vegyes házasságok, illetve az oszmán Balkánon, különösen Albániában gyakori kriptokatolicizmus jelensége mind azt mutatták, hogy a határvidékek szilárd felekezeti identitásának kialakításához a kongregáció nem rendelkezett hatékony eszközrendszerrel.³⁴

Az európai missziókra vonatkozó dokumentumokat olvasva a történésznek sokszor olyan benyomása támad, hogy a kongregáció nem mindig követte pontosan az eseményeket, nem értette világosan a problémákat, lomhán reagált vagy tehetetlen volt bizonyos nehézségek előtt. Számos esetben az egymással viszálykodó misszionáriusok túlzó, pontatlan vagy hamis információi alapján afunkcionális vagy kontraproduktív szervezeti egységeket hoztak létre, tisztázatlan joghatósági határokkal, ami csak újratermelte a feszültségeket. Ez történt például a humanista földrajzi keretek alapján, sokszor hívek nélküli területeken szervezett balkáni missziós püspökségek

réforme orientale à l'âge baroque. Les Ruthènes de la grande-principauté de Lituanie et Rome au temps de l'Union de Brest (milieu du XVIe siècle – milieu du XVIIe siècle) (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 392) (Rome, École Française de Rome, 2021). A régebbi irodalomból alapvető: *Rom und die Patriarchate des Ostens* (Orbis Academicus III/4) (ed. Wilhelm De Vries; Freiburg–München, Verlag Karl Alber, 1963).

³³ Ezekről a kollégiumokról a legújabban: CHAMBERS, Liam – O'CONNOR, Thomas, *College communities abroad. Education, migration and Catholicism in early modern Europe* (Manchester, Manchester University Press, 2017). A deli szláv kollégiumokra lásd: MORONI, Marco, *I collegi illirici delle Marche e la penisola balcanica in età moderna*, in *Adriatico. Un mare di storia, arte, cultura* (ed. Bonita Cleri; Ripatransone, Maroni, 2000) 183–202.

³⁴ SANTUS, Cesare, *Trasgressioni necessarie. Communicatio in sacris, coesistenza e conflitti tra le comunità cristiane orientali (Levante e Impero ottomano, XVII–XVIII secolo)* (Bibliothèque des École Françaises d'Athènes et de Rome 383) (Rome, École Françaises de Rome, 2019).

esetében, amelyek birtokosai évtizedeken át marakodtak egymással a csekély jövedelmeket hozó néhány plébániáért.

A kongregáció és a missziós hierarchia sokszor sajátos, archaikus vagy anakronisztikus, kánonjogilag is nehezen értelmezhető helyi intézményeket talált az európai katolicizmus perifériáin élő katolikus szórványok között, amelyekkel kénytelen volt együttműködni a lelkipásztori ellátás megszervezése érdekében. Ilyen különleges intézmény volt az Old Chapter Angliában, amely a rendes egyházi és missziós hierarchia hiányában a főesperesek és falusi dékánok sajátos, társaskáptalanra hasonlító szervezete volt, és a rendes egyházi hierarchiát pótolva irányította az ország szórványban élő katolikusainak egyházi életét. A Szentsezék a kánonjogi anomáliát jelentő intézményt hivatalosan nem ismerte el, de nem is tiltotta meg a működését a szükséghelyzet miatt, így *sciente et tacente Sede Apostolica* működött 1850-ig, a rendes egyházi hierarchia visszaállításáig.³⁵ Egy másik hasonló intézmény a bosnyák ferences rendtartomány az oszmán Balkánon, amely még a középkorban rendkívül széles pápai felhatalmazásokat nyert el, és lényegében minden egyházi funkciót és joghatóságot átvett a katolikus hierarchia nélküli országban. A Propaganda Fide Kongregáció sem tudta ezt a rendszert felszámolni, és kénytelen volt eltérni, hogy a bosnyák barátok, olykor a törökök segítségével, akadályozták a Rómából küldött misszionáriusok működését.³⁶ Ugyancsak többször hunyt szemet a kongregáció a laikus lelkipásztorok működése felett a papok és misszionáriusok nélküli vidékeken, mint az oszmán Magyarországon, Erdélyben és Moldvában.³⁷

A kongregáció törekvéseinek megvalósítását az európai missziókban nagyon sok és sokféle akadály nehezítette. Ennek ismeretében, az évszázados és nagyon sok fronton folytatott küzdelmet látva az utókor csak csodálattal adózhat annak a heroikus küzdelemnek, amellyel az intézmény vezetői és kiszámú alkalmazottai próbáltak eligazodni és rendet vágni a missziók bábeli zűrzavarában. Munkájuk legnagyobb eredményét kétségtelenül azoknak a katolikus közösségeknek fennmaradása jelentette, amelyeknek a kongregáció folyamatos gondoskodása nélkül esélye sem lett volna a túlélésre. Számos példát hozhatunk ezekre a diaszpórákra: a svájci és német-

³⁵ CONWAY, Dominic – HANLY, John, *The Anglican World: Problems and Co-existence*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 149–200, itt: 188–192.

³⁶ MOLNÁR, Antal, *Bosnian Franciscans between Roman Centralization and Balkan Confessionalization*, in *Uő, Confessionalization on the Frontier...* 17–29.

³⁷ JUHÁSZ, Coloman, *Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der Seelsorge* (Missionswissenschaftliche Abhandlungen und Texte 24) (Münster i. W., Aschendorff Verlag, 1960); TÓTH István György, *Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században*, in *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században* (szerk. Zombori István; Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1988) 139–147.

országi katolikus szórványok, a moldvai katolikus magyarok, a bulgáriai paulikiánusok, a koszovói szász eredetű katolikusok, a görög szigetvilág törpe katolikus kisebbségei és még sokan mások.³⁸ Ezek a közösségek a kongregáció missziói nélkül kétségtelenül beolvadtak volna az ortodox vagy protestáns környezetbe. Emellett a kongregáció által irányított kollégiumokban tanult papság a helyi katolikus társadalom szellemi elitje, sokszor politikai vezetője is lett, akik lelkipásztori munkájuk mellett irodalmi tevékenységükkel is sokat tettek híveik hittani ismereteinek és lelki életük színvonalának emeléséért. Munkájuk nemcsak a perifériákon élő katolikusok vallási élete, hanem anyanyelvi műveltségük számára is fontos előrelépést jelentett.³⁹ A missziós területükről, az oszmán uralom alá került egykori országokról készített beszámolók és történeti összefoglalók pedig az adott országok első történeti és földrajzi leírását nyújtották.⁴⁰ A miszisionáriusok így módon a kora újkori katolikus felekezet formálása mellett éppen a délkelet-európai népek (bolgárok, bosnyákok, albánok) vagy az ortodoxiából az uniók révén kiszakadó keleti szlávok (az ekkor ruténeknek nevezett későbbi ukránok) korai nemzettudatának igen meghatározó alakítói is voltak, munkájukkal hozzájárultak a kelet-európai nemzeti fejlődés megindulásához.⁴¹

³⁸ A fentebb idézett munkákon kívül lásd még: ЙОВКОВ, Милчо, *Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII век* (София, Софийски Университет св. Климент Охридски, 1991); BENDA, Kálmán, *The Hungarians of Moldavia (Csángos) in the 16th–17th Centuries*, in *Hungarian Csángos in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángos in Moldavia* (ed. László Diószegi; Budapest, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, 2002) 7–50; MATTEUCCI, Gualberto, *La Grecia, le sue Isole e Cipro*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum... I/2*, 316–366.

³⁹ DE CLERCQ, Jan – SWIGGERS, Pierre – VAN TONGERLOO, Louis, *The Linguistic Contribution of the Congregation de Propaganda Fide*, in *Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni II* (ed. Mirko Tavoni; Modena, Panini, 1996) 439–457; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 166–205.

⁴⁰ Egy frissen felfedezett és kiadott történeti munka, amelyet a Propaganda Fide Kongregáció egyik legaktívabb balkáni miszisionáriusa állított össze: DEODATUS, Petrus, *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis I–II* (ed. Цветан Василев; София, Софийски Университет св. Климент Охридски, 2020). A Balkán-félsziget szlávok által lakott területeiről készített összefoglalás, kifejezetten a miszisionáriusok tájékoztatásának céljából: ЗМАЈЕВИЋ, Андрија, *Љетопис црквени I–II* (Књажевност Црне Горе од XII до XIX вијека 8/1–2) (ed. Мато Пижурица; Цетиње, Обод, 1996).

⁴¹ ДМИТРИЈЕВ, Mihail-V., *Identité nationale et identité religieuse dans les luttes confessionnelles en Ruthénie (1596–1648)*, in *Politica e religione nell’Europa Centro-Orientale (sec. XVI–XX). Atti del 3° Colloquio Internazionale (Viterbo, 7–9 giugno 2001)* (ed. Gaetano Platania; Viterbo, Sette Città, 2002) 171–190; MOLNÁR, Antal, *The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of the 17th Century*, in “*These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*”. *Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts* (Acta Balcano–Hungarica 1) (ed. Krisztián Csaplár–Degovics; Budapest, Research Centre for the Humanities HAS, 2019) 67–91.

ÖSSZEGZÉS

A Propaganda Fide Kongregáció komplex vallási és kulturális tevékenysége tehát egyáltalán nem elhanyagolható a kora újkori európai katolikus konfesszionalizáció történetében. A kongregáció a Szentszéken belül, missziós hivatásánál fogva, a leginkább pasztorális elkötelezettségű intézmény volt, amely számos tekintetben a 20. századi fejlődést előlegezte meg. Ennek köszönhetően kifejezetten progresszív módon formálta az európai katolicizmus fejlődését. Szerepének pontosabb feltárásával, rendkívül gazdag és sok ismeretlen kincset rejtő levéltári anyagának alapos feldolgozásával nemcsak az európai részegyházak és a Szentszék kapcsolatait látjuk majd világosabban, hanem a kora újkori katolicizmus eddig kevésbé tematizált római, missziós és pasztorális aspektusát is visszahelyezhetjük az őt megillető helyre.